

1959 YILI TRAKYA DİALEKTOLOJİ GEZİSİ RAPORU

J. ECKMANN ve M. MANSUROĞLU

Anadolu ağızları, bilhassa Ahmet Caferoğlu'nun araştırmaları neticesinde az çok bilinmektedir. Buna mukabil Trakya'da konuşulan ağızlar üzerinde, iki mezuniyet tezi müstesna, şimdiye kadar hiç bir araştırma yapılmamıştır. Bu durumu düşünerek, 1959 Ağustos - Eylül aylarında Trakya'ya (Edirne ve Kırklareli'ne) bir dialektoloji inceleme gezisi yaptık.

Öğrencilerimizden Koşur Ertop'u da yanımıza aldığımız bu gezide, daha önce tesbit ettiğimiz program dahilinde çalıştık. Başlıca gayemiz, gittiğimiz yerlerde bir yandan yerli halk ağızını, öte yandan da göçmen ağızlarını incelemektir.

Trakya'nın başka yerlerinde olduğu gibi, Edirne ve Kırklareli'nde de yerli ahali çok azalmıştır. Bu şehirlerin şimdiki ahalisinin büyük çoğunluğunu çeşitli tarihlerde Balkanlar'dan gelen göçmenler teşkil etmektedir. Bu durum karşısında asıl Edirne ve bilhassa Kırklareli ağızları sönmek üzeredir ve her halde pek uzak olmayan bir gelecekte, göçmen ağızları ile karışarak, yerini yeni bir ağıza bırakacaktır. Bu gezimizde Edirne ve Kırklareli'nin yerli ağızlarını meydana çıkarmak için baş vurulacak kimseleri bulmak bile güç bir iş oluyordu. Yerli olduğunu söyleyen bir kimsenin çok defa uzunca bir zaman önce buralara yerleşmiş bir yabancı olduğu meydana çıkmıştır. Delâletlerini istediğimiz Edirne Valisi ve Maarif Müdürü fazla bir ilgi göstermediler. Buna karşılık Kırklareli valisi sayın Cenap Aksu ile hükümet erkânı ellerindeki bütün imkânlarla yardıma koştular. Bundan başka her iki şehrin yerli aydınları, hattâ halkı umumiyetle işimizi çok kolaylaştırdı. Edirne'nin eski Belediye Başkanı Rıza Ataktürk'ün delâleti ile kısa bir zamanda öğretmen sınıfı ve halk ile temas sağlanabildi. Edirne ağızına ait malzememizi, başta Rıza Ataktürk olmak üzere, bu şehrin yerlisi oldukları anlaşılan şu kimselerden toplamış bulunuyoruz: Kadriye Akçura, Ömer Altay, Kadriye Çelik, Ayşe Çoker, Sabri Çörekçi, Fevzi Doğan, Berra Erdoğan, Arif Ergun, Süleyman Kırdagezen, Ahmet Şinik ve Şuayıp Yıldırımli. Edirne Lisesi müdürü Esat Onatkut da dershanelerini çalışma ve istirahtimize tahsis etmekle işimizi geniş ölçüde kolaylaştırmıştır. Kendilerine burada en içten teşekkürlerimizi bildiririz. Kırklareli'nde bize aynı

surette yardımda bulunan aydınlar ve halk mensupları şunlardır: Reşit Altay, Kamber Aral, Burhan İnce, Ragıp Özer, Maruf Öztürk, Hamdi Yılmazoğlu, Ali Yücel. Onlara ve okulunda bizi misafir eden Helvacıoğlu İlkokulu başöğretmeni Osman Oyman'a da en samimî teşekkürlerimizi bildiririz.

Edirne ve Kırklareli ağızları hususiyetleri yukarıda sayılan kimse-lerin yardımları ile çıkarılabilmıştır. Buralarda bugünkü durum şudur: Bir Edirne ve Kırklareli yerlisi konuşmasında bir miktar ağız hususiyetlerini kullanmakta ve kullanmadıklarını, dikkati çekildiği zaman, hatırlamaktadır. Kendi ağzını özenerek konuşan aydın yerliler de vardır. Edirne ile Kırklareli ağızlarında bariz bir fark yoktur. Yalnız Edirne'de derlenen bazı kelimelerin Kırklareli'nde bilinmediği tesbit edilebilmiştir. Kırklareli'nde yapılacak daha etraflı bir araştırma bizi daha kesin sonuçlara götürebilir. Her iki ağız da tek tek sesleri bakımından İstanbul türkçesinden hiç bir suretle ayrılmazlar. Ayrılış sadece seslerin farklı değişimlerindeydir.

Çalışmalarımızda şu usullere göre hareket ettik:

1) Önceden hazırlanan sualleri sorarak gramer hususiyetlerini tesbite çalıştık (aktif metod). Bu gibi suallerin hazırlanması için, her şeyden önce, araştırılmak istenilen ağıza yakın ağızlar üzerindeki incelemelerden faydalanmak lâzımdır. Bu gezimiz için istifade edebileceğimiz şu etüdler vardı: bir yandan Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları hakkında T. Kowalski'nin bir incelemesi,¹ Eckmann'ın Varna ve Razgrad ağızları üzerindeki araştırmaları,² S. Kakuk'un Kızanlık ağzı hakkındaki yazısı³ ve J. Németh'in Bulgaristan Türk ağızları tasnifi adlı eseri,⁴ öte yandan da Fakültemizin Yeni Türk Filolojisi Kürsüsünde Eckmann'ın nezareti altında Aysel Orhon'un 1957/58 ders yılında hazırladığı "Uzunköprü ağzı" adlı mezuniyet tezi. (Çalışmalarımız oldukça ilerlemiş bir durumda iken, 1952/53 ders yılında Ankara Üniversitesi

¹ T. Kowalski, *Les turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est* (Mémoires de la Commission Orientaliste de l'Académie des Sciences de Cracovie), Krakow 1933 (türkçesi: TDED III [1949], 477—500).

² J. Eckmann, *Die türkische Mundart von Warna: Körösi Csoma - Archivum III* (1941), 144 — 214 ve *Razgrad Türk ağzı: Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1950, 1—25.

³ S. Kakuk, *Le dialecte turc de Kazanlık: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae VIII* (1958), 169—187, 241—311. G. Hazai'nin gezimizden sonra elimize geçen *Les dialectes turcs du Rhodope* (aynı dergi IX [1959], 206—229) adlı yazısından istifade edemedik.

⁴ J. Németh, *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens* (Bulgarische Akademie der Wissenschaften), Sofia 1956. Bu eser hakkında M. Mansuroğlu'nun tanıtma yazısına bakınız: TDED VIII (1958), 141—143.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Edirne ağı hakkında bir mezuniyet tezinin hazırlanmış olduğunu öğrendik. Tez sahibi Bayan Talia Yaveroğlu tezin bize gösterdi. Tezin inceleme kısmı çok kısadır, metinlerin çoğu da Edirne'den ziyade 25 km uzaklıktaki Ortakçı köyünden alınmıştır. Soruşturmalarımızda, kıymetli dil malzemesini içine alan bu tezin sözlüğünden de istifade ettik.) Bu etüd ve tezlerdeki malzemeye göre yaptığımız soruşturmalar neticesinde, Edirne ve Kırklareli ağızlarının Bulgaristan ve Uzunköprü ağızlarıyla olan müşterek noktaları meydana çıktığı gibi, farklı hususiyetlerin çoğu da tesbit edilebildi. Farkların meydana çıkarılması için, icabında, yeni sualler de hazırladık.

2) İmkan görüldüğü zaman metin de topladık (passiv metod). Malesef, Fakültemizdeki ses alma makinesini, bozuk olduğundan, gezimize götüremedik,

3) Hususî evlerde ve daha çok mahalle kahvelerinde, oraya toplanan yerlilerle serbest konuşmalar yaparak da oldukça zengin malzemeler toplayabildik.

Edirne ve Kırklareli ağızları, Németh'in tasnifine göre, Balkan Türk ağızlarının doğu grupundandır. Bu gruba giren ağızlar, Bulgaristan'da Lom-Sofya-Küstendil çizgisinin doğu ve güneyinde konuşulmaktadır. Németh'in batı grubu için tesbit ettiği hususiyetler (kelime sonunda *ı/u/ü* yerine *i*: *alti, oldi, kuzi, köpri, öldi*; *-muş/-muş/müş* yerine *-miş: kalmış, olmuş, gülmiş*; muayyen durumlarda *i > ı*: *benim, verdim, evinde*; *ğ/g'nin* tutulması: *agaç, ayağı, degenek, köpeği*; *-yor* yerine *-y* ile yapılan şimdiki zaman: *yapayım, yapaysın, yapay*, v.b.) Edirne ve Kırklareli ağızlarında yoktur. Bu ağızların bir yandan Doğu ve Güney Bulgaristan (Varna, Razgrad, Kızanlık, Rodop) ağızları, öte yandan da Uzunköprü ve İstanbul ağızları ile müşterek tarafları vardır. Yalnız Bulgaristan ağızlarını İstanbul türkçesinden ayıran hususiyetler, Bulgaristan'dan Edirne ve Kırklareli'ne, oradan da İstanbul'a yaklaştıkça azalır. Meselâ *baba, bebek, biber, meme, papaz* kelimeleri Bulgaristan ağızlarında daha çok *boba/baba, böbek, böber/büber, möme, popas* şekillerinde görülür. Edirne'de, arada sırada *boba* ve *popas* şekillerine rastlanmakla beraber, yukarıdaki diğer kelimelerde yuvarlaklaşma yoktur. Bulgaristan ağızlarında *s* ve *ş*'den önceki *k* düşerek önündeki vokali uzatur: *ışik < eksik, ösüs/ü:süs < öksüz, işi < ekşi* v. b. Aynı hadiseyi Edirne'de de daha az nisbette görmekteyiz: *yōsa < yoksa, ēşi- < ekşi*. Buna karşılık *-acak/ecek* ekinin *k'si -dı, -mı, -sa* eklerinden önce, Bulgaristan ağızlarında olduğu gibi, her zaman düşer: *alacādı < alacaktı, gelecā:mış < gelecekmiş, yapacāsa < yapacaksa*. Bazı müşterek taraflar daha: (Edirne ağzından) *o > u* (bilhassa *ğ > v* yanında): *buva < boğa*,

buvaz < boğaz, *duv-* < doğ-, *kuv* < kov-, *uva* < ova, *suva* < soğan, *suuk* < soğuk, *yuuri* < yoğurt; *ö* > *ü*: *düv-* < döv-, *süv-* < söv-, *süüt* < söğüt, *üüt* < öğüt; daha az nisbette *öy* > *ü*: *büle* < böyle, *üle* < öyle, *süle-* < söyle-; *ey* > *i*: *hībe* < heybe, *īri* < eğri, *kīf* < keyf, *Mīrem* < *Meyrem* 'Meryem', *pīnir/pinir* < peynir, *sīrek* < seyrek, *sīret-* < seyret-, *Zīnep* < Zeynep; düzleşme: *barit* < barut, *çamur* < çamur, *mutlaka* < mutlaka, *tavik* < tavuk; *h* düşmesi: *aykır* < haykır -, *īlamur* < ıhlamur, *kāve* < kahve, *māfet-* < mahvet-, *şüpe* < şüphe; nadiren *h-* türemesi: *hadam* < adam, *horman* < orman; *-lari/-leri* birden fazla sestem ibaret olan iyelik ve çekim eklerinden önce, *-lā-* / *-lā-* olur: *ayaklāmız* < ayaklarımız, *ellā:ni* < ellerini; kelime sonu konsonantın müteakip kelimenin başındaki vokal veya yumuşak konsonantın tesiri altında sedalılılaşması: *ald üst* 'alt üst', *gidib geliyos*, *kırg bınar* 'Kırkpınar', *papuj giy-* 'papuç giymek', *yog canım* v.b. (tek başına bu kelimelerin telâffuzu: *alt*, *gidip*, *kırk*, *papuç*, *yok*). Edirne ağzında *-yor* şimdiki zaman eki *r*'siz kullanılmaktadır, fakat bu zaman tek bir paradigma ile gösterilemez:

Tkl. 1. *arayım*, *bulamıyorum*, *bakıyorum*, *biliyorum/biliyim*, *bilmeyim*, *diyim/diyim/dëyim*, *düveyim* 'dövüyorum', *görüyüm*, *süleyüm*, *üüdüyüm*.

2. *arayusun*, *bulamıyısın*, *süleyusun*.

3. *arayı*, *arıyı* 'ağrıyor', *bakıyo*, *geçiyi*, *kesmiyi*, *oluyu*, *sülüyu*.

Çkl. 1. *arayıs*, *bulamıyıs*, *bilemiyos*, *geliyos*.

2. *arayusunus*, *bulamıyısınız*.

3. *arayılar* / *arayular*, *bulamıyılar*.

Balkan ağızlarındaki *-dinān/dinēn* ve *-dıya(n)* / *-diye(n)* v.b. zarf- fiil eki Edirne'de *-dān/-dā:n* ve *-dicān/-dicā:n*'dir: *sabā oldān* 'sabah olunca', *üzümü sattān* / *satticān* 'üzümü satınca', *anası öldā:n* / *öldücā:n* 'annesini öldürünce'. Bundan başka Edirne ağzında '-dığından, -dığı için' mânasında kullanılan bir *-dīna/-dīne* ekli zarf-fiil vardır: *hava suuk oldūna evde kaldım* 'hava soğuk olduğu için evde kaldım'. Bulgaristan Türk ağızları üzerinde şimdiye kadar yayımlanan etüdlerde, bu şeklin bu ağızlarda da geçtiğine dair bir kayıt yoktur. Buna karşılık Kumanova (Makedonya) ağzında '-nca' mânasında bu şeklin karşılığı kullanılmaktadır (aş. bk).

Edirne'de yerli halk ağzından başka, Niğbolu (Bulgaristan), Kırçalı (Bulgaristan) ve Dinler köyü (Yugoslavya, Makedonya) ağızlarını araştırmak imkânını da bulduk. İlk üçümüz bir arada çalıştık. Edirne, Niğbolu ve Kırçalı ağızlarının gramer hususiyetleri üçümüzün müşterek çalışması neticesinde tesbit edildi. Sonra iş çoğalınca aramızda iş bö-

lümü yaptık: Edirne ağızı kelimelerinin toplanmasını Mansuroğlu, Dinler ağızı ve umumiyetle göçmen ağızlarını Eckmann üzerine aldı. Öğrencimiz nöbetleşe ya Eckmann veya Mansuroğlu ile çalıştı. Aramızda yaptığımız bu iş bölümü Kırklareli'nde de devam etti: Mansuroğlu yerli ağız ile meşgul oldu, Eckmann da öğrenci arkadaşla birlikte, yaşlı bir göçmenin yardımıyla Kumanova ağızını inceledi ve gramer hususiyetlerini tesbit ettikten başka, dört uzunca halk masalını da zaptetmeğe muvaffak oldu. Çalışmalarımıza eski öğrencimiz, Kırklareli Lisesi edebiyat öğretmeni Perihan Özbek de iştirak etti.

Yalnız Balkan Türk dialektolojisi değil, Türk dili tarihi incelemeleri bakımından da büyük bir önem taşıyan Makedonya ağızları hakkında elimizde pek az malzeme vardır, bu ağızlar üzerinde şimdiye kadar monografya mahiyetinde araştırmalar yapılmamıştır. Kumanova ağızı, Németh'in tasnifine göre, tam mânasiyle batı grupuna girer, buna karşılık Dinler ağızı, esas karakteri itibariyle batı grupuna girdiği halde, onu doğu grupuna bağlayan bazı hususiyetler (en mühimi *ğ/g* düşmesi) de gösterir.

Bu iki Makedonya ağızının başlıca hususiyetlerini şöyle sıralayabiliriz (Németh, *a. e.*, 10—24. s. ile de krş.):

1. Birden fazla heceli kelimelerin sonunda *ı/u/ü* yerine *i* (her iki ağızda): *aci, kapi, saksı, doli, kuzi, köpri* (K. *k'üpri*), *buni, oldi, öldi* (K. *üldi*).

2. *mış/-muş/müş* eki yerine *-miş* (her iki ağızda): *almış, olmuş, okumış, görmüş* (K. *g'ürmiş*).

3. İkinci v.b. ve kapalı son hecede *i > ı* (her iki ağızda): *benim, bizim, elinde, evinin, sevdim, vermişim, veriy* 'veriyor' (K. *veriy*).

4. *a/e* vokalli eklerden *-ca(s)/-ce(s)* ve *-la/-le* (< ile) kalın kelimelere de ince variantı ile eklenir (her iki ağızda): *sonce* 'sonra', *urumce(s)* 'rumca', *bardakle, bununle*; *-sa/-se* eki Dinler ağızında *-se*'dir: *alsem, yokse*, Kumanova ağızında fiil kökünden sonra *-sa*, geniş zaman tabanından sonra *-se*'dir: *alsa, g'elsa, satarse, yağarse*. Diğer eklerden *-lar/-ler*, çekim ekleri (*-a/-e, -da/-de, -dan/den*), *-mali/-meli*, v. b. yazı dilindeki gibidir. Kumanova ağızında *da/de* 'dahi' daima *dâ*'dır: *ben da*.

5. Kumanova ağızında ilk heceli *ö* bir kaç kelimedede *ô* (meselâ *çöl, dört, g'öl, g'ök, k'ör, k'örpe*), diğer kelimelerde *ü* olur: *düg- 'dövmek', düşek, g'üz 'göz', k'üpek, üp-, ünçe, üte* v.b. Dinler ağızında bu hadise bir kaç kelimeye münhasır kalmaktadır.

6. ğ/g sesi Kumanova ağzında muhafaza edilir : *ağaç, boğday, boğas, sandığa, dağ, sağ, yağ, begen-, degenek* 'değnek', *g'ügüs, g'üvegi, sügüt, yüzügi*, fakat *dil* (her iki ağızda) 'değil', *kalacam, ülecem*. Dinler ağzında bu ses düşer: *āç, ayay* 'ayağı', *çojuy* 'çocuğu', *köpëy* 'köpeği', *yüzüy* 'yüzüğü', *ayānda* 'ayağında', *köpëni* 'köpeğini', *dā* 'dağ'.

7. Kelime sonundaki konsonant müteakip kelimenin başındaki konsonanta uyar (her iki ağızda): *yoğ ğayri, altj veriş*, K. *darılmağ yok, Zeyneb var*, buna karşılık K. *çik kalmış* (çig 'çiğ').

8. Şimdiki zaman eki *-yor* yerine, *-y'*dir: D. *yazayım /-yim, -ysin, -y, -yis/-yis, -ysınız, -ylar/onnar yazay, veriyim/-yim, -ysin, -y, -yis/yis, -ysınız, -ylar/onnar veriy, buluy (u) m, -ysin, -y, -y (u) s, -ysunuz, -ylar/onnar buluy, götürüy (ü) m, -ysün, -y, -y (ü) s, -ysünüz, -yler/onnar götürüy*; K. *satayım, -ysin, -y, -yis, -ysınız, onlar satay (lar), g'ideyim, -ysin v.b., oturiy (i) m, -ysin v.b., g'ürüy (i) m, -ysin v.b.*

9. Bildirici (praedicatum) eki çkl. 1. şh. *-sık/-suk/-sük*'tür: *üç kişisik* 'üç kişiyiz', *dilsık* 'değiliz', *türksük* 'Türküz', K. *yapacasık* 'yapacağız', K. *kalmi(ş)sık* 'kalmışız'.

10. Zarf-fiillerden: K. *-dığına* '-nca': *hoca g'ittiğine cemaat dağıldı* 'hoca gidince cemaat dağıldı', *sabah olduğuna horoz üter* 'sabah olunca horoz öter'; K. *-rçes* '-rken': *g'eçerçes sallandı k'üpri* 'geçerken köprü sallandı', *kapının önünde dururçes birisi çigirdi beni* 'kapının önünde dururken birisi çağırırdı beni'; D. *-dinen* '-nca': *para aldinen meyhaneye gidejem* 'para alınca meyhaneye gideceğim'.

Türkiye halk ağızlarının araştırılması zarureti münakaşa kabul etmez bir gerçektir. Kanaatimizce, bu yoldaki araştırmaların şimdiye kadar yapılanlardan daha sistemli olması gerekir. Gönül isterdi ki, Türkiye'de konuşulan her halk ağzı hakkında kalın ciltler tutan monografyalar meydana getirilsin. Ancak bu gayenin yakın bir gelecekte gerçekleşmesini ümit edemeyiz. Türkiye ağızlarının bilinmesi ve Türkiye dil atlasının meydana getirilmesi için şimdilik çok sayıda küçük monografyalara ihtiyaç vardır. Araştırılacak olan her hangi yeni bir bölgenin, daha önce araştırılan bölgelere sıkı sıkıya bağlı, onun âdeta devamı olması şarttır. Bu arada Balkan Türk ağızları ana hatlarıyla bilinip tasnifleri de yapıldıktan sonra, bilhassa Macar türkologlarının önemle ele aldıkları bu işe Türkiye'de de devam ederek, Balkan ağızlarının doğrudan doğruya devamı olan Trakya ağızlarının incelenmesi ile işe başlamanın en doğru yol olduğu meydandadır. Bu inceleme gezimiz işte bu düşünce ile yapılmıştır.